

Gondolatok Lévai Csaba A förtelmes kereskedelem című monográfiájáról²

Kétségkívül hatalmas, kihívásokkal teli feladatot vállal magára az a kutató, aki ma a rabszolgaságról ír. Aligha tagadható módon, manapság ez a nemzetközi, amerikai és honi sajtóban is az egyik, ha nem legfelkapottabb témának számít, ami annak ellenére, hogy látszólag az Egyesült Államok történelmi önképéről szóló belső vitának tűnik, az egész kollektív nyugati világ – ha létezik egyáltalán ilyen – történelmi önképéről szóló vitájává terebélyesedett. A közérdeklődést lehengerlő erővel akkor kezdte e kérdéskör foglalkoztatni, amikor a 2020 júniusában George Floyd halála okán kitörő – nemegyszer zavargásokba torkolló – tüntetések kezdték főként tematizálni a pandémiába lassan belefáradó nyugati közbeszédet. Ennek keretében aztán a felszínre bugyogott minden, eladdig mélyrétegekben megbúvó történelmi sérelem kolonializmusról, rabszolga-kereskedelemtől, rasszizmusról és kizsákmányolásról. E ma is folyó vitának mindamellett, hogy folyamatosan alakítja a közbeszéd és a politika dinamikáját, szemmel is jól látható eredményei voltak a szobordöntések, -rongálások és -eltávolítások formájában. Így tűnt el példának okáért a Konföderáció volt fővárosának, Richmondnak az utcáiról a *Monument Avenue* valamennyi volt konföderációs déli politikai és katonai vezető szobra. Értelmezhetetlen módon ugyanezen sorsra jutott Thomas Jefferson New York városházán lévő szobra, Theodore Roosevelttel Természettudományi Múzeum előtt elhelyezett lovasszobra és az Abraham Lincolnt rabszolgafelszabadítónak ábrázoló szobor is.

E vitának a történetírás szempontjából is releváns szelete volt a *New York Times Magazine* által útjára indított 1619 Project, aminek kifejezett missziója volt a fekete amerikaiak hozzájárulásai és a rabszolgaság következményei felől – utóbbiakat fókuszba helyezve – újra gondolni az Egyesült Államok történelmét. A revizionista szemléletű cikksorozatban több neves akadémikus is publikált, a cikksorozat azonban végeredményét tekintve nem aratott osztatlan sikert, lévén az amerikai történész-szakma erőteljes kritikával illette a cikkekben foglalt megállapításokat.

Azt, hogy a hazai közbeszédre milyen jelentékeny tematizációs befolyással bírt a rabszolgaságról mint történelmi intézményről folyó vita – a számos újságcikk mellett – mi sem jelzi jobban, minthogy a legjelentősebb történelmi ismeretterjesztő magazin a tüntetéshullám idején tematikus számban próbálta végig kísérni a vitában megjelenő történelmi vonatkozású érvek hátterét – II. Lipóton át az Egyesült Államok déli tagállamainak rabszolgatartó múltjáig.

E felfokozott közérdeklődés csúcsán jelent meg Lévai Csaba *Förtelmes kereskedelem – A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában* című átfogó gazdaságtörténelmi monográfiája. A szerző egyik, ám korántsem egyetlen – céljaként fogalmazta meg, hogy a csak magyarul olvasó hazai érdeklődőknek naprakész ismereteket adjon át a fokozatosan nagyobb fontosságú kérdéskörrel, s e szempontból a kötet jókor volt jó helyen. A megjelenést akarva sem lehetett volna jobban időzített, minthogy a téma „forróvá” válásával nagyjából egyidőben jelent meg, s így nem tátongott a magyar nyelvű tudományos irodalomban sem sokáig űr – legalábbis az aktualitás felfokozódásától számítva.

¹ PhD-hallgató, ELTE-ÁJK, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténelmi Tanszék.

² Lévai Csaba: *A förtelmes kereskedelem – A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora-újkori Észak-Amerikában*. L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alap, Budapest, 2020. 518. oldal. ISBN: 9789634145677

A kötet merítése nagy, a feldolgozott téma kidolgozottságának részletessége pedig kiemelkedően alapos, amit a mintegy tizennégy oldalt kitevő forrásjegyzékével minden bizonnyal számos hazai kutatónak könnyíti meg a kutatásai kezdetét. A monográfia szerkezeti egységeinek felépítése és rendezettsége ugyanezen széleskörű olvasottságból fakadó lényeglátásra utal, amellet, hogy az egyes fejezetek alfejezeteiben a szöveg maga szűkebb értelemben nem tartja a kötet felépítésének célratörő kronológiai irányát. E részeknél azonban a szövegfolyam illetéknéppen történő megtörése indokolt, mivel a szerző ezen eszközhöz akkor nyúl, amikor az egyes részkérdésekről folytatott historiográfiai vitákban felvonultatott álláspontokat mutatja be, vagy példának okáért a *Williams-tézis* kapcsán Eric Williams érvrendszerét és az arra való tudományos reflexiókat írja le. Ezen pontokon sem értékelhető az elemzés csapongóként, mivel az egyes altémákon belül felvázolt történelmi viták mind az adott témakör köré csoportosulnak. A kronológia előrehaladtával a monográfia által feldolgozott földrajzi tér együtt szűkül, így jutunk el végül az észak-amerikai kontinensre, azon belül is a végső soron a mai Egyesült Államok déli tagállamai területén kiépült rabszolgatartó rendszer jellegzetességeihez. A feldolgozott időtávból és a gazdaságtörténelmi részletezettségből következően jóllehet a vállalkozás nagyot merít, ám ezt mégsem túlzó mértékben teszi. Mindezzel együtt azonban a kötet szövegezésének legnagyobb erőssége egyben annak gyengeségeként is felfogható. A szerző ugyanis mindamellet, hogy eddig a magyar amerikanisztika történetében egyedülálló módon foglalja össze a rabszolga-kereskedelem és a rabszolgaság kialakulását Észak-Amerikában, végig tartózkodik a szubjektív állásfoglalásoktól. Ebből fakadóan például egy érdeklődő, a kontinens történelméről és a rabszolgaságról némi ismeretekkel rendelkező, de elsősorban ezek jelenre gyakorolt hatása miatt lapozásba kezdő olvasó valószínűleg némi hiányérzettel fog végig haladni a kötetben, hiszen a szerző személyes véleményére vajmi kevésbé számíthat. A szövegre mind ettől függetlenül ráért volna az olykor szubjektívebb hangnem – már csak a fogyaszthatóság javítása végett is. A szerző erre, vagy legalábbis valami ezt megközelítőre a befejező részben vállalkozik, ott is igen mértéktartóan.

Az elbeszélésmód egyfajta résztvevő távolságtartása egyébiránt nem szemlélhető kizárólag ilyen negatívan. Tekintettel a megjelenés dátumára, a szöveg maga jóval a téma rivaldafénybe kerülése előtt készen lehetett, mindebből következően – előnyére – a túlzottan érzékeny és jócskán átpolitizálódott közeg által szült beszédter szorításától mentesen születhetett meg. Ebből fakad egyébiránt a monográfia egy további – de valószínűleg szándékon túli – előnye, nevezetesen az, hogy a közgondolkodásban és a vulgártörténészkedő politikai sajtóban megjelenő állításokat azok cáfolatának kifejezett szándéka ellenére dönti meg. E tekintetben az írásmód követendő kellene, hogy legyen a jövőre nézve is. Mindannyiunk számára világos, hogy a rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartás maga is morálisan visszatetsző, ettől függetlenül még létező történelmi tények. Tehát utóbbi konszenzusból fakadóan nem szükséges mondatonkénti kárhoytatásuk vagy az öncélú és közhelyszámba menő újságírói moralizálás velük kapcsolatban.

A szerző okszerűen, a téma közismertségének hiányából fakadóan, a fogalmi és földrajzi keretek alapos, ám ennek ellenére egyáltalán nem didaktikus tisztázásával indít, s az egyes fogalmak alkalmazásának miértjeit is elmagyarázza. A bevezetés egyetlen gyenge pontja a rabszolgasorba taszított feketék megnevezéséről szóló tisztázás, mivel a hazai keretek között a feketék kifejezetten rasszista célzatú megnevezésén – ti. a néger szó használatán – túlmenően egyetlen vonatkozó megnevezés sem bír pejoratív töltettel. Egyebek mellett kissé szükségtelennek hat az amerikai forradalom, illetve Amerikára vonatkozó okfejtés is. Vélhetően elégséges lett volna jelezni, hogy bár Amerika földrajzi értelemben az egész kontinens maga, a szerző kifejezetten az Egyesült Államokat érti alatta, minthogy a magyar nyelvben nemes egyszerűséggel az USA-ra történő utalás – egyébként példának okáért a brit angolban is bevett módon – az „Amerika” szóval történik.

A monográfia a rabszolga-kereskedelem és tartás kialakulását az Óvilágtól kezdi vizsgálni, a XV. századot megelőző korszakokra is vissza-visszatekintve, így többek között említést tesz X. Alfonz kasztíliai uralkodó *La Siete Partidas* című jogkönyvéről is. Lépcsőzetesen mutatja be továbbá a kezdetben fehér bőrű rabszolgákon kikísérletezett intézményi apparátus recepcióját a hódító államoknak a Földközi-tenger medencéjéből térben az Atlanti-óceán felé, egyre nyugatabbra terjeszkedő gazdasági érdekszférájában a földrajzi felfedezések korától. Ennek keretében ismerjük meg a cukornádtermelés kialakulását is.

A monográfia talán legfontosabb fejezetei – habár az ilyenforma értékelés inkább a recenzens szubjektív olvasmányélményének lenyomata – az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem kialakulását és jellemzőit taglaló terjedelmesebb rész, amelyet egységként kezelhetünk a nyugat- és nyugat-közép-afrikai rabszolgatartás feltételeit és jellegzetességeit bemutató első rész végén elhelyezett alfejezettel. Ezen alfejezetben tévhit romboló erővel hat a *transzformációs-tézis cáfolatainak* bemutatása. A tézis szerint a rabszolga-kereskedelem volumenének növekedését az európaiak erőszakolták az afrikaiakra. A szerző jöllehet az állásfoglalástól alapvetően e körben is tartózkodik, a szövegből áttételesen mégis kikövetkeztethető, hogy mely érvrendszert fogadja el igaznak. A cáfolat értelmében kissé leegyszerűsítve a következő folyamat rajzolódik ki. A korabeli Afrika társadalmi mobilitásának centrumában, minthogy Európához hasonlóan a föld teljes egészében az uralkodó tulajdona volt, nem a feudális Európáénak megfeleltethető vagy akár azzal megegyező földbirtokláson alapuló fikciója állt, hanem az adóztatást leszámítva a rabszolgaság. Ebből fakadóan tehát a társadalmi ranglétrán való előrelépést az adott személy által kontrollált rabszolga-állomány határozta meg, s nem földjeinek nagysága. Végeredményként Fage és Tordoff szerzőkre hivatkozva, ebből az következik, hogy az egyes nyugat-afrikai államalakulatok gazdasági potenciálját a meghatározott területen kontrollált emberanyag mennyisége határozta meg.

A fentebb jelzett nagyobb részben a szerző ezután a térség rabszolga-kereskedelmének kialakulásán és jellemzőin kalauzolja végig az olvasót. Ezt meglehetősen adatgazdagon teszi, és még azt is bemutatja, hogy az egyes számok mennyiben korrektek, túlzóak vagy éppen alul becsültek, avagy egyáltalán megbízhatók. Ezen egység bár nehezen olvasható, de a téma jellegéből fakadóan fogalmilag kizárt a lektúrszerű olvasmányosság. Kiemelkedik az egészében is rendkívül alaposan megírt fejezetből a *háromszög alakú kereskedelem, mint tulajdonképpeni mítosz* kialakulását lekövető historiográfiai fejlődési ív levezetése. Lévai Csaba a trinidadai tudós-politikus, Eric Williams téziséből kiindulva, amely szerint az angol-brit industrializáció nagymértékben a rabszolgaságból származó megtermelt profiton alapult, foglalja össze a tézis egyes állításai atomizálása mentén kialakult történettudományi vitát. Lévai ezt követően mutatja be a vita során a mítoszrombolásra csatlakozó további szerzők munkáit, akik a rabszolgák egyes tengeri szakaszokra bontott szállítás közbeni halálozását, – ezen belül is az ún. *középső átkelés* körül kialakult, abolicionistáktól eredeztethető állításhalmazt vizsgálták. Ez utóbbi kapcsán külön érdeme a monográfiának, hogy az idő előrehaladtával lassú javulásnak induló számokat nem önmagukban állva jeleníti meg, hanem egyrészt több ponton is a rabszolgaszállító hajók legénységének halálozási arányaival, másrészt az egyes, Ausztrália felé tartó rabszállító-hajók és a kivándorló népességet szállító hajók ugyanezen arányaival összevetésben. A kötet ezen része a kaorikagylók valutaként történő használatától kezdve rengeteg apróbb gyöngyszemmel van tele, de kétségtelenül a nagyobb ívű folyamatok elemzése is egyrészt lényegesebbek, másrészt sokkal érdekesebbek ezeknél. Összességében e szerkezeti rész leginkább szembeötlő tulajdonsága, hogy az olykor évszázadok óta meggyökeresedett, szórványos adatokon alapuló mítoszszerű állításokat *sine ira et studio* bontja szét, s elemenként kínálja fel cáfolatukat. Gondolatébresztő és elgondolkodtató, hogy vajon még hány ilyen előbb historiográfiai, majd a köztudatba átkerült toposzra vár összeszedett ellenérvek sora. Mindazonáltal a rabszolgaság, rabszolga-

kereskedelem és rabszolgatartás kapcsán máig hatóan jelenlévő és az abolicionistáktól eredeztethető érvek – legalábbis, amelyek vélt tényszerűségeken keresztül, ám az adatszerű bizonyítékokkal sokszor adós maradványok, próbálták hangsúlyozni a rabszolgaság embertelenségét – meghaladandóak, s helyükön kezelendők. Ennek okán erkölcsi téren aligha vitatható például John Stuart Mill rabszolgaság elleni érvrendszere, ugyanakkor ezt egyszerűen tényekkel alá nem támasztott módon fogalmazta meg, ezért nem is érdemes ezeket ma már e történettudományi vitákban megjeleníteni. A szerző a Williams-tézis cáfolatához hasonlóan jelzi a tézisek gazdáinak szubjektív megfontolásait, így az abolicionistákét vagy korábban George H. Moorét, aki vándorlásai során mindig azon régiót hiteltelenítő munkát adott ki a keze közül, amit éppen hátrahagyott. Ennél persze jóval árnyaltabb a helyzet Eric Williams kapcsán, akinek fent jelzett értekezése lényegi megállapításainak szempontjából valószínűleg nem volt érdektelen marxista alapszemlélete, ebből fakadóan pedig megállapításai is tendenciózusnak minősülnek. Az olvasó figyelmét a szerző – még ha összefoglalóan nem is – folyamatosan felhívja az olyan módszertani, belső-külső forráskritikai vitákra, amelyek az egyes kérdések kapcsán kialakultak. Amellett, hogy az adatok precizitásának hiányosságai – „a történész néha azzal főz, amije van” – kidomborítottak, a szemléletesebb bizonyítási problémák is felmerülnek. Ezek közül is emlékeztet Oludah Equiano esete, akinek nagy hatást kiváltó művével kapcsolatban, amelyben Afrikából való rabszolgakénti elszállításának körülményeit mutatja be, több aggály merül fel. Leginkább az, hogy nem lehetünk biztosak abban, hogy a szerző egyáltalán Afrikában jött-e világra vagy már Amerikában. Ezt megerősíteni látszik, hogy az írás tartalmát tekintve sok esetben máshol is megjelenő képzeletgazdag átköltéseket foglal magába.

A könyv utolsó nagyobb egysége, amely az észak-amerikai rabszolgatartás kialakulását és jellegzetességeit veszi számba, érinti továbbá az amerikai őslakos népesség rabszolgaságának kérdését, a mintaadó karibi térségben kialakult rabszolgaságot, míg végül áttér az észak-amerikai földrészre. E záró szerkezeti egységben legszemléletesebben megírt és legérdekesebb része a feketék rabszolgaságának törvényerőre emelkedésével záródó folyamat leírása, amit Lévai Csaba megtörtént esetekkel példázva egyúttal jogtörténeti kontextusba is helyez. Ennek az egységnek igen terjedelmes részét képezik a földművelés-történeti fejezetek is. Mindazonáltal, meg kell jegyezni, hogy a téma száraz gazdaságtörténeti jellege miatt jóval kevésbé gondolatébresztő, ám ezzel együtt is a monográfia teljesség iránti igényességéből fakadóan elengedhetetlen. A rabszolgatartás eltérő formáit, a munkákat és az ezt végző állomány demográfiai összetételének, a felső- és alsó-déli rendszerek összehasonlítását is felölelő záróegység végén a szerző esettanulmányokon keresztül szemlélettel a rabszolgaság ellen szerveződött felkeléseket. Végül a befejezésben – már említett módon – a szerző a rabszolgatartás és a rasszizmus jelenre történő hatását elemzi a történetíró szemszögéből.

A téma kutatásához hasonlóan nehéz feladat egy ilyen adatgazdagon megírt és társadalomtörténeti részekben bővelkedő gazdaságtörténeti monográfiát összefoglalni. Mivel az adatok könyvlapokból való idézése nem képez nagy intellektuális feladatot, a végére a szükségképpen recenziens szubjektivitásának felvállalásával együtt is érdemes elemezni, hogy a jelen vonatkozásában mivel járul hozzá e könyv a kortárs vitákhoz vagy pusztán csak az ismeretterjesztéshez.

Az átpolitizálódás mára teljesen bevett – a tudományosságnak egyben mégis teljességgel megszokhatatlan – jelenséggé vált. A rasszizmussal kapcsolatos társadalmi párbeszéd tulajdonképpen globalizálódása a 2016-os amerikai elnökválasztási kampány hevében ment végbe, s máig tartóan erős tematizáló potenciállal uralja a közös politikai beszédteret, ami – lévén történelmi kérdésekkel telített – kellemetlenül sugárzik át a tudományos térbe. A jogéletben korábban már fennálló probléma – a jogi természetű kérdések politizálódása, illetve ezek ellenhatásaként a politikai kérdések juridizálódása például az abortusz kapcsán – a történettudományokat még talán utóbbinál is jobban veszélyezteti.

Tekintve, hogy a közeg árnyalatokra vak, a sematikus áldozati narratívákba nem illeszthető történelmi tényeket pedig megemésztetni nem képes, egyre erőteljesebb béklyókat aggat a történettudományra, hacsak nem illeszkedik a már kijelölt cél felé. Ennek nagy port kavarázó iskolapéldája a már említett *1619 Project*. A deklarált és előzetesen megfogalmazott célokkal ugyanis persze önmagában nincs baj, hisz nehéz is lenne megfogalmazott kutatási vázrajz nélkül érdemi tudományos munkát végezni. Mégis teljesen más a helyzet akkor, amikor a konklúzió eleve eldöntött, s a tényeket hajlítjuk a konklúzióhoz, nem pedig a konklúziót a tényekhez. Egyszerűbben szólva: nem okos dolog gombhoz varrni a kabátot.

Az ugyanis nem igazán közismert tény, hogy az európai rabszolga-kereskedők vagy a rabszolgákra igényt tartók már teljesen intakt és működő afrikai, azaz afrikaiak által afrikaiakat rabszolgasorba taszító ökoszisztémára telepedve elégitették ki munkaerő iránti igényeiket. Szintúgy kevésbé ismert, hogy a rabszolgaként adott-vett feketék életminősége – és nem jogi állapota! – kezdetben alig látható különbségeket mutatott a szerződéses szolgákétól, arról nem is beszélve, hogy utóbbiak pénzbeni értéke szintén kevesebb volt. Emellett gyakorta találkozni a rabszolgaságra épült gazdaságok, birodalmak mítoszával is, vagy általánosságban azzal a képzetel, mintha az Egyesült Államok polgárháború előtti – és 1964-ig a polgárháború utáni, de néhány szélsőségesebb helyen tulajdonképpen mindmáig hatóan – történelme kizárólag a feketék elleni elnyomás és a fehér faji felsőbbrendűség körül csoportosult volna.

A rabszolgaságról való diskurzusban egyértelműen kiemelt szerep jut a történettudománynak, sőt még jelentős mennyiségű elvégzendő feladat áll a szakma előtt. Ennek keretében pedig törekedni kell, hogy a tudomány kevésbé igazodjon a politikához – még ha nem is lenne célszerű azoktól egyébként teljesen elszakadni. Ennek keretében kivált szükséges lesz Lévai Csaba munkájához hasonló részletezettségű monográfiák megalkotására, amelyek a rabszolgaságot nem mint – utólagos bölcselkedéssel és visszaható hatályú moralizálással – tételezett erkölcsi rosszat akarják prezentálni, hanem képesek egyrészt a rabszolgaságot mint társadalmi rendszert és jelenséget a lehető legnagyobb precizitással lefesteni. Ez alatt értve elsősorban a rabszolgatartó és a rabszolga közötti személyközi viszonyt bemutató mikrotörténelmi műveket és összehasonlító történelmi munkákat. Lehetséges – és valószínűleg nem terméketlen – irányvonallá válhat ezen túl a jobbagység és az Egyesült Államok rabszolgatartásának tüzetes összehasonlító vizsgálata. Érdemes ugyanis megfontolni, hogy az orosz jobbagyfelszabadítás és az amerikai emancipáció időben hozzávetőlegesen egyszerre történt, és mivel mindkét intézmény fennállta évszázados, ekkorra már jogi szabályozásuk is dogmatikus árnyalatokban öltött testet. Nehezen feltételezhető, hogy a jobbagysorban lévő feudális államok alattvalóinak életminősége – de nem a jogállapota – az Egyesült Államokban rabszolgaságba taszított feketékénél érdemi különbözőségeket mutatott volna. Ennek oka, hogy mindkét kényszermunkán alapuló intézményben az alávetettek a felettük hatalmat gyakorlókat akaratainak alárendeltek voltak, s mind szabad mozgásuk, családjogi viszonyaik és jövedelmi viszonyaik ezen kényszerítő erőnek voltak szorításában. A monográfia további rendkívül erős pontja a rabszolgaság és a rasszizmus viszonyát fejtegető része, amely a biblikus megalapozástól kezdve Tengerész Henriken át és a katolikus egyház missziószerű lélekmentésként felfogott rabszolgaság-megalapozásával együtt az arab világból tulajdonképpen készen kapott és recipiált – nyilvánvalóan nem a mai értelemben vett – rasszizmus elválaszthatatlan egymásba fonódásának képét tárja az olvasó elé. Ez a körülmény szintén nem nevezhető közismertnek, minthogy a kolonializmus-kritika kifejezetten a nyugati hatalmak köré felépített teóriájába, azaz a nyugati hatalmak elévülhetetlen bűnösségének sulykolásába nem illeszkedik bele. Mindez persze aligha menti fel a XIX. századtól a XX. század közepéig tartó és fel-felbukkanó eugenikai sarlatánságokat, de a rend kedvéért megjegyzendő az is, hogy időbe, és tragikus módon rengeteg ember halálába is kerül mire e teóriák oda kerülnek, ahova valók, a disztópiarodalom polcaira.

Lévai Csaba munkája nemzetközi színvonalú összefoglalást nyújt, szintetizál és tár fel, s kétségkívül alapművé kell, hogy váljon. Mivel ennél átfogóbb és precízebb munka e kérdésben a honi viszonylatban nem és külföldön is igen kevés született, vélhetően a monográfia által diktált színvonalat jó darabig nem fogja tudni megközelíteni a magyar amerikanisztika. A korábban említett “részvevő tartózkodás” mint beszéd mód pedig – minden esetleges negatívumával együtt is – összességében inkább követendő példa, mintsem kritika tárgya. Ettől függetlenül természetesen a szerző következő munkájában ilyen olvasottság és ennyi befektetett munka után saját állásfoglalásának közreadásától sem kell, hogy tartózkodjon.